

МЕТЕОРОЛОГІЧНІ ПРИКМЕТИ В НАРОДНОМУ КАЛЕНДАРІ УКРАЇНЦІВ ПОЛІССЯ

Олександр ВАСЯНОВИЧ

У давнину довгострокові передбачення погоди базувалися на спостереженнях метеорологічних явищ життя природи і спиралися на циклічно повторювані процеси. Такі прикмети, головним чином, прив'язані до народного календаря.

Певний інтерес до українського сільськогосподарського календаря простежується в кінці XIX ст. у працях відомих українських істориків, етнографів, фольклористів П. Чубинського, М. Максимовича, Б. Грінченка, В. Василенка тощо¹. Більшість дослідників, вивчаючи календарні прикмети, застосовували хронологічний принцип, тобто, описуючи святкові дні українського селянина, додавали й певні метеорологічні спостереження. Відрадно, що дослідники початку XX ст. звертали увагу на географічне розташування населених пунктів, чітко дотримуючись адміністративно-територіального поділу, що сприяло більшій достовірності народних прикмет².

Вивчення культури і побуту населення України у 20-і роки XX ст. розгорнули співробітники Музею (Кабинету) антропології та етнології ім. Ф. Вовка, Етнографічної комісії ВУАН та інших наукових осередків. Було розроблено ряд спеціальних програм для збирання польового матеріалу, зокрема і про народний календар³. Свідчення, які були зібрані в цей час, зберігаються в рукописному архіві Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Окремий фонд складають метеорологічні прикмети, зібрані В. Кравченком у першій третині XX ст.

У другій половині XX ст. з'явилися лише окремі публікації про метеорологічні особливості народного календаря⁴. Низка статей і книжок, написаних українським етнологом В. Скуратівським, також присвячена цій тематиці. Описуючи народний календар, дослідник широко використовує метеорологічні спостереження, пов'язані з сільськогосподарським календарем українців⁵.

У статті на основі польових записів автора та архівних матеріалів рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України спробуємо визначити характерні риси

поліських довгострокових прогнозів погоди, пов'язаних з народним календарем.

В Україні протягом тривалого часу існувало три календарі: цивільний, церковний та народний (аграрний), які в чомусь збігалися, а в чомусь ні. Присвячення дат церковного календаря святим і мученикам персоніфікувало практично всі дні року і сприяло використанню їх для визначення часу настання тих чи інших природних явищ, зокрема для передбачення погоди та визначення термінів господарських робіт. Проте, до народного календаря включалися лише ті дати й дні, які мають певний взаємозв'язок з характерними сезонними явищами та подіями господарського життя. Таким чином, він не охоплює всі християнські свята, а лише окремі, яким надавалося особливого значення. Слід зауважити, що землеробський календар був орієнтований за сонцем, а церковний — за місяцем. В результаті поєднання календарів виникли нерухомі та рухомі свята. Перші щорічно відзначались в один і той же час, другі — святкувалися в різні дні, не трималися числа. Прикмети погоди, головним чином, прикріплені до певного дня і не блукають у календарі.

У народному календарі жителів Північної України можна чітко простежити протягом року певні вузлові точки, за погодою яких передбачали, якими будуть наступні місяці або цілі пори року: *Коли півень нап'ється води біля порога на Явдохи, то літо буде сухе* (с. Небрат, Бородянський р-н, Київська обл.)⁶; *Як на Теплому Олексу тепло, то буде тепла весна, а як холодно, то холодна* (с. Пашківка, Макарівський р-н, Київська обл.); *Як на Благов'єщенне дощ, до і на весні будуть іти дощі* (с. Чоповичі, Малинський р-н, Житомирська обл.); *Мокрини були з дощем, то осінь буде дощова* (с. Сторожів, Корецький р-н, Рівненська обл.).

Селянина, в першу чергу, цікавила літня погода. Від неї залежала доля врожаю: посуха накликала недорід, а часті дощі чи град — вимокання та побиття збіжжя. Тому взимку, а особливо навесні, в окремі дні поліщуки ретельно стежили за природою: *Яка погода на Водохрещі, то така буде ціле літо* (с. Ст. Солотвин,

Бердичівський р-н, Житомирська обл.)⁷; *На Явдохи як хмарно, то мокре літо буде, а як нехмарно, то сухе* (с. Осівці, Брусилівський р-н, Житомирська обл.); *Коли на Миколу весняного буде тепло, то буде літо тепле* (с. Вільшанка, Брусилівський р-н)⁸; *Коли на Миколу сухо, то й ціле літо буде сухо* (м. Бородянка, Київська обл.)⁹.

Важливого значення надавалося на Поліссі межовим точкам календаря, коли одна пора року змінювалася іншою. Так, весна починалася 1 березня, на Євдокії: *Явдокія — початок весни* (с. Вовчий Ліс, Поліський р-н, Київська обл.)¹⁰. На Чорнобильщині (Залісся) нам вдалося зафіксувати давньослов'янську назву цього свята — Плющиха, коли, за словами поліщукив, сніг починає “сплющувати”, тобто танути, зменшуватися, ущільнюватися. Важливим у народному календарі українців Полісся був день Покрови (1 жовтня). Саме його поліщуки вважали початком зими: *Покрова — перше зазім'є* (с. Вовчий Ліс)¹¹; *Як пішла Покрова, то й зима готова* (с. Сарновичі, Коростенський р-н, Житомирська обл.)¹². Серед розмаїття прикмет, які пов'язують метеорологічні зміни зі станом погоди в певні дні, чимало таких, що апелюють до “першого дня”: *Як на Явдохи потечуть потоки, то буде тепло* (с. Немовичі, Сарненський р-н, Рівненська обл.); *Як Явдоха суха да без дощу і ясна, то буде весна прекрасна, а як Явдоха встїтца, то буде весна мокра* (с. Романівка, Новоград-Волинський р-н, Житомирська обл.); *Яка погода на Покрову, така буде й зима* (с. Мелені, Коростенський р-н.).

Певне значення для передбачення погоди взимку відіграло й те, у який період Місяця наступала Покрова: *Як Покрова в молодіку, то і в новом кожусі не перезімуєш, а як у старом, то і в стареньком перезімуєш, не буде важка* (с. Левковичі, Овруцький р-н, Житомирська обл.).

Прагнучи дізнатися про погоду пори року, найчастіше вдавалися до спостережень за вітром, ототожнюючи такі вітри з вітрами найближчих місяців. Вітри зі сходу та півночі, зазвичай, приносять посуху, холод, швидко висушують і ту вологість, що є в землі; вітри із заходу та півдня приносять дощ: *На Явдоху дивились на ветьор, щоб знать яке лето буде: тепле чи холодне* (с. Колки, Дубровицький р-н, Рівненська обл.); *На Явдохи звудки вітер повіє: як з теплого краю, то тепла весна*

буде, а з холодного — холодна (с. Княжичі, Броварський р-н, Київська обл.); *Рано на Покрову тре віходить до сход сонца. Із якоє сторони дує вітер, з такоє буде всю зиму. Так, як с теплеє дує, з юга, значить буде тепла зима, а як з севера — холодна* (с. Товстий Ліс, Чорнобильський р-н, Київська обл.); *На Покрову як дуне ветер восточни чи северни, то буде рання зима, покріє снегом, а як південний вітер, то буде тепла зима* (с. Потаповичі, Овруцький р-н.); *Як на Покрову з повдня вітер, то буде легша зима* (с. Даничів, Корецький р-н.). Російські селяни також вважали, що “яка Покрова, така й зима”¹³.

За уявленням українців Полісся, та й взагалі всіх українців, на свято Стрітіння припадає зустріч зими та літа. Поліщуки вважали, що між ними відбуваються певні змагання, суперечки. За станом погоди цього дня дізнавалися про особливості весни, літа, певні умови для сільськогосподарських робіт, кількість передбачуваного врожаю тощо. Якщо цього дня випадав сніг, був мороз, завірюха, то це означало, що перемогла зима і ще якийсь час вона триватиме, якщо ж навпаки — було тепло, сонячно, то переважила весна і не варто очікувати тривалих холодів: *Коли на Стрітіння буде мороз, то весна буде холодна, коли ж на Стрітіння відмита, то весна буде тепла* (с. Високе, Брусилівський р-н.)¹⁴; *Як тільки зо стрихи потече, то до весни вол й стріху обсіче* (с. Поташня, Олевський р-н, Житомирська обл.)¹⁵; *Єслі на Стречанне нап'єтца певень води на порозі, значить хазяїн наберетца гора у дорозі — буде розлів великі, намрзять буде* (с. Залісся, Чорнобильський р-н.); *Якщо на Стречаніє певень води нап'єтца, то весна обоп'єтца* (с. Левковичі). Свято Стрітіння подекуди називають “Громниці”. Висловлювалася думка, що в минулому “Громниця” була поганським божеством весняних гроз, яке святкувалося нашими предками одночасно з початком боротьби тепла з холодом і перемоги першого над останнім¹⁶. У тих районах, де існувала католицька традиція вшанування Пресвятої Діви Громничної на свято Стрітіння проводилося освячення свічок, які називалися громничними. Взагалі всі церковні свічки в цей день ставали святими і за ними прагнули дізнатися про погоду протягом літа: *Якщо на Стреченне дуже трещать свечкі, до буде громове лето* (с. Барвінки, Малинський р-н.); *На Стретенне светили свеч-*

ки. Як свечки тиє трещат, то буде громове лето. Як не трещат, то лето буде нормальне, спокійне (с. Колки).

День Сорока мучеників зайняв важливе місце в метеорологічному календарі українців Полісся, адже він насамперед пов'язувався з весняним рівноденням. Під цю пору весна вже мусила остаточно перемогти зиму, проте в народі казали, що *“Сорок Святих ще зкинуть сорок лопат снігу”* (с. Мелені). Тут фігурувало магічне число — сорок. Українці вірили, що в цей день сорока кладе на своє гніздо сорок прутиків, а з вирію прилітають сорок жайворонків. Саме число сорок лягло в основу метеорологічних передбачень. Проте прикмети навіть на такій невеликій території мають діаметрально-протилежні передбачення: *Як мороз на Сорок Святих, до ще буде сорок днів морозить* (с. Варовичі, Поліський р-н.); *Як на Сорок Святих мороз, то морозу більше не буде, вже він завершив* (с. Ялцівка, Малинський р-н.); *Як на Сорок Святих мороз, значить двадцять одходить, а двадцять ще буде. А як не буде морозу, то буде ще сорок морозів* (с. Пашківка). В селі Колки Дубровицького району, щоб дізнатися про мороз, на Сорок Святих виносили надвір мокрий шматок тканини: *Як замерзне, то ще буде сорок морозов. Чі великіх, чі малих, але сорок буде*. В Городниці Новоград-Волинського району раніше клали яйце надворі на ніч, і якщо воно лопне, то ще будуть міцні морози і ще буде їх сорок¹⁷. А в Старому Солотвині Бердичівського району зазначали, що коли яйце не розмерзнеться, то можна вже сіяти, а як розмерзнеться, то ще буде сорок морозів, а деякі кажуть, що ще сорокаградусні морози будуть¹⁸. Розбіжність народних прикмет може свідчити про втрату достовірності метеорологічних передбачень. Тому в пам'яті поліщуків залишилося лише число сорок, вже не пов'язане з погодним явищем.

Після Великодня та Різдяних свят, за народними віруваннями, одним з головних вважається Благовіщення. Наскільки це свято важливе, свідчить велика маса вірувань, забобонів і прикмет, пов'язаних з цим днем. Головним чином вони передбачають гарний врожай та спрямовані на його забезпечення. На думку поліщуків, день Благовіщення, коли Бог благословляє землю і починають рости рослини, також займав важливе місце у метеорологічному календарі українців.

На Благовіщення прокидаються від зимової сплячки і вилазять на світ Божий гадюки та вужі¹⁹. Селяни вірили, що до цього дня і в сам день Благовіщення не можна на землі працювати, особливо городити, що може призвести до посухи або неврожаю. Вони вважали, що від Введення до Благовіщення земля відпочиває. Поліщуки говорили, що *“На Благовіщення даже дівка коси не плете, а птиця гнізда не в'є”* (с. Небрат). Гуцули також в цей день не працювали, особливо намагалися не порушити землі, бо, на їх думку, того дня вкладає Бог свою голову в землю, щоб розігріти її, щоб пробудити все, що спить у землі²⁰. Архівні матеріали та польові записи свідчать, що саме за погодою в цей день поліщуки дізнавалися, якими будуть найближчі дні. Найчастіше тепло визначали за вильотом бджоли: *Як пчола вилетіла до Благовіщення, то после Благовіщення буде холод — скільки раніше вона вилетить, то те одседит* (с. Дідковичі, Коростенський р-н.)²¹. Подібні прикмети поширені майже по всій території центральноукраїнського Полісся. У південних районах регіону подібна прикмета стосувалася дня Теплового Олексія: *За скільки день до Теплового Олексія вийдуть пчоли з уля, то ще буде стільки днів після Теплового Олексія холодно і морози* (с. Щеглівка, Коростишівський р-н, Житомирська обл.)²².

За уявленнями українського народу, Благовіщення — таке ж важливе свято, як і Великдень, що пояснює поширену на Поліссі прикмету: *Яка погода на Благовіщення, така буде й на Великдень*. Проте, ще в XIX ст. український фольклорист та етнограф М. О. Максимович, звертаючи увагу на цю прикмету, писав, що за словами старих людей, раніше час йшов правильніше, коли ця прикмета справджувалася, і що вже на їх пам'яті він змінився²³. Інформатори початку ХХІ ст. також відзначають, що ця прикмета, на відміну від минулих часів, тепер не підтверджується. Проте практично в кожному населеному пункті день Благовіщення вважається дуже важливим і пов'язується саме з метеорологією. До того ж, свято Великодня інколи припадає на 23 березня, передуючи Благовіщенню.

Всі зазначені приклади приурочені до календарної дати, тобто до сонячного календаря. Проте в метеорологічному календарі поліщуків наявні також і прикмети, прив'язані до певних свят, які не мали постійних дат. Це поминаль-

ний тиждень, коли зима починала посилено лютувати, та Вербна неділя, коли ще нерідко поверталися приморозки або просто холоди: *Як на Масляної сніг іде, до кажуть, що це ще Масляна їде у гості. А як буде їхать з гостей, до ще буде сніг іти* (с. Заньки, Радомиський р-н, Житомирська обл.); *На поминальному тижні зима, опомінаєтца, а на масляному маслом подмаже і хвоста покаже* (с. Мелені); *Поминальний тиждень. О, це ще опоменетца зима, ще будут морози великіє. А як вже не буде на поминальном тижне морозов, то вже й не буде* (с. Дідковичі)²⁴; *Прішов Вербіч, а кожуха на плечі тербіч* (с. Ст. Дорогинь, Народицький р-н, Житомирська обл.); *Прішов Вербіч — кожуха позич* (с. Колки).

У народному календарі жителів Українського Полісся можна виділити певні концепти, взаємозв'язані з характерними сезонними явищами та подіями господарського життя. Таким чином, він не охоплює всі дні року і в ньому надається містичного, релігійного значення окремим дням, тижням, місяцям року. Це прикмети, які констатують, що в певні дні чи короткочасні періоди року зазвичай буває визначена погода. Головним чином це приказки, які носять метеорологічні ознаки: *“Трещи, не трещи, а минули Водохрещи”*, — говорили практично у всіх населених пунктах, а в селах Іванківського, Вишгородського, Броварського та Поліського районів Київської області додавали: *“Вже циган кожуха продав, вже буде тепло”*. Проте це аж ніяк не означало, що морози припинялися: *Лютій-місяць — сонце на літо, а зима на мороз* (с. Залісся); *Питає лютий, чи добре взутий. Прийде марець, то ще змерзне старець* (с. Пашківка); *Прийде марець, то вкусит за палець* (с. Удрицьк, Дубровицький р-н.).

Досить неоднозначні метеорологічні свідчення пов'язані з днем Євдокії. Адже в цей день на Поліссі може бути як мороз так і відлига. Тому поліщуки ототожнювали цей день з приказками: *Явдохи — буде снігу по волокни* (с. Українка, Малинський р-н.); *Як прийдуть Явдохи, то впаде ще снігу по боки* (с. Андріївка, Черняхівський р-н, Житомирська обл.). Проте зима все-таки закінчилася: *Явдохи — вже зими недоки* (с. Завалівка, Вишгородський р-н, Київська обл.).

Хоч попередні весняні свята Явдохи та Сорок Святих пов'язували з перемогою весни над зимою, але межею, коли тепло мало оста-

точно подолати холод, вважався день Святого Олексія, якого називали Теплим. У цей час починався льодохід, тому поліщуки пов'язували цей день з нерестом риби та початком риболовлі: *Як уже Теплий Лексей приде, то рібалка у човен, а ріба на нерест* (с. Залісся).

Важливим у народному календарі був день святого Миколи весняного. Селяни вірили, що вже починається справжнє тепло і літо, що підтверджували і приказки: *До Миколи не сей гречки і не стрижи овечки* (с. Рудьки, Чорнобильський р-н.); *До Миколи не кидай рукавиць ніколи* (с. Бежи, Коростенський р-н.)²⁵.

День Апостолів Петра та Павла подекуди вважався на Поліссі завершенням літа, певним похолоданням увечері та початком періоду осінніх дощів. *“Пришов Петро — пошло тепло”*, — зазначали в селі Пісківка Бородянського району Київської області, а на Чорнобильщині стверджували: *“Петро віщікує мистка одного з дерева”* (с. Товстий Ліс); *Минув Петро, минуло й тепло* (с. Андріївка); *По Петру да й по теплу* (с. Бистричі, Березнівський р-н, Рівненська обл.); *Пройшов Петро — забрав тепло* (с. Пилиповичі, Новоград-Волинський р-н.); *До Петра сено сохне под колодою, а послі Петра і на колоді не вісушіш* (с. Ст. Дорогинь). Проте в більшості випадків поліщуки зазначали, що *Петро — це половина лета* (с. Ст. Дорогинь); *Петро минає, палавину літа немає* (с. Вел. Карашин, Макарівський р-н.).

Подекуди початок осені поліщуки пов'язували з днем пророка Іллі: *По Іллі, то й по теплі* (с. Завалівка). *“Приде Ілля — наробить гниля”*, — зазначали вони, адже саме в цей час починалися тривалі дощі. *Да Іллі сохне сіно под кустом, а послі Іллі не сохне і на кусті* (с. Опачичі, Чорнобильський р-н.). *Суши сіно до Гиллі на полі, а після Іллі суши сіно на гиллі* (с. Сторожів). Саме це погодні явище спричинило прискорений збір врожаю: *Прішов Ля, то вбірай все одного дня* (с. Левковичі). З початком серпня починалися вечірні холоди, тут вже використовувалася інша приказка: *“Прийшов Спас — бери рукавиці про запас”*. В селі Рудьках Чорнобильського району вдалося записати прикмету, що *зорно до Спаса, летом, до пагода, а пасля Спаса — зорно, дак на холад*. Поступове наближення холодів на Поліссі можна чітко простежити за тим, як ставилися селяни до найважливіших свят на-

родного календаря: *Пріде Петро — осенні сяток — да віщипне лісток, пріде Ілля — да віщипне два, пріде Спас — все до долу шасть* (с. Хочине, Олевський р-н.). Подібна прикмета побутувала і в білорусів: “Прыйшоу Пятрок — апау лісток, прыйшоу Ілля — апала два, прыйшоу Барыс — усе пагрыз, прыйшоу Міхал — усіх з поля паспіху”²⁶. На території південного Полісся, де тепло трималося трохи довше, наближення холодів характеризували розмовою двох мух: “— *Прийде Спас — не буде, сестричко, нас. — Прийде Пречиста — забере нас нечиста. — Прийде Покрова — бувай, сестричко, здорова*” (с. Пашківка).

Важливим у народному календарі українців Полісся був день Покрови. Саме його вважали початком зими: *Покрова — перше зазім’є* (с. Вовчий Ліс); *Як пришла Покрова, то й зима готова* (с. Сарновичі)²⁷. Проте справжня зима починалася лише на початку грудня і асоціювалася з днями Варвари, Сави та Миколи: *Сава приварить, Варвара урве, а Микола закує* (с. Романівка); *Варвара заварит, Сава засавит, а Микола закує і гвоздіком пріб’є* (с. Немовичі); *Варвара мости мостить, Сава гвозді гострить, а Микола забиває, тоді лід замерзає* (с. Городище, Малинський р-н.)²⁸. Усі три празники — Варвари, Сави та Миколи, що йшли впритул, звалися в народі “миколаївськими святками”. Вже цей факт говорить сам за себе, адже до Святого Миколая ставилися з особливою повагою. Тому й більшість метеорологічних прикмет, які б характеризували зиму, стосувалася саме дня Миколи: *Хвали зиму після Миколи* (с. Вовчий Ліс)²⁹; *Микола забив кола, бо все замерзає* (с. Красятичі, Поліський р-н.).

За народним уявленням українців Полісся, дві половини року взаємно впливають одна на одну, тому в народній творчості багато порівнянь зими й літа, весни та осені: *Як мороз пече із осені, то буде літо жаркеє* (с. Жукин, Вишгородський р-н.). Білоруси так само говорили про літню погоду, порівнюючи її з зимою: “По зимі і літо”³⁰. В землеробському календарі всі складові частини пов’язані: одна пора року визначається за іншою, а кожен місяць складає пару з протилежним йому місяцем другого півріччя. На Поліссі в більшості випадків прогнозували літню погоду за зимою: *Як буде мокри сентябр місяць, то знов буде весняни таки март місяц — вони так сходяца до ку-*

пи, як буде мокри той, то й той (с. Варварівка, Олевський р-н.)³¹; *Зимою не змерз — летом не нагреешся* (с. Мелені); *Зкудова зимою в’єтер, до летом буде в обратну сторону* (с. Барвінки); *Зімою як мороз пече, то летом буде сонце пекти* (с. Хочине). Інколи, особливо на Київщині, прагнули передбачити і навпаки — зимову погоду за літньою: *Як літом сильно пече, то великий мороз зимою буде* (с. Мироцьке, Києво-Святошинський р-н, Київська обл.); *Жарке літо, то й зима буде така. Обязательно буде морозить* (с. Небрат). Проте одразу видно, що головним критерієм тут є протиставлення одних метеорологічних явищ іншим, які складають певні пари: мороз, холод — спека, дощ — сніг.

Деякі свята народного метеорологічного календаря складають пари зі святами через півроку. Підтверджують тезу про те, що літню погоду можна пізнати по зимовій і прикмети, які припадали на головні свята зимового періоду. Так, між зимовими святами Різдва, Нового року та Водохрещ поліщуки не відзначали якихось відмін. За погодою цих днів можна було передбачити метеорологічні особливості дня Петра — найбільшого літнього свята, яке припадає на початок липня: *Як перед Роздвом сніг іде, до буде дощ іти перед Петром* (с. Феневичі, Іванківський р-н, Київська обл.); *Як крещенську неділю мороз пече і нема снігу, то на Петра буде погода, а як метелиця, то буде дощ* (с. Бехи)³². Особливим вважався вечір напередодні Нового року, коли українці ворожили на майбутній урожай, вдавалися до різноманітних магічних дій, аби забезпечити собі гарне життя в наступному році, дівчата прагнули дізнатися про свою долю, одруження. Проте найважливішим для них був врожай наступного року, а відповідно, і погода. Саме з магичністю дня пов’язана прикмета, зафіксована в першій чверті ХХ століття у селищі Городниці Новоград-Волинського району: *мокре чи сухе літо визнають таким чином: беруть 12 цибулин, вичавлюють середину, щоб було вільне місце, куди насипають солі і кладуть на вікно. На другий день лічать місяць, а цибулини беруть по черзі і дивляться: якщо сіль в тій чи іншій цибулині буде мокра, то погода в місяці, з яким попала цибулина, буде мокра*³³. Нам вдалося зафіксувати подібне ворожіння у селі Заньках Радомишльського району, проте воно здійснювалося увечері перед святом Спиридона.

На Поліссі, як і в інших регіонах України, було поширеним передбачення погоди на 12 місяців року за 12 днями перед Різдом, які пов'язані з днем зимового сонцестояння: *З 26 грудня до Різдва кожний день рано тре встать. Знать, яка температура і записать. Значить 26 число оприділяє погоду місяця сичня, 27 число — лютий, 28 пошло і так усі 12 місяців, а на 7 сичня, на Різдество, оприділяли грудень. Ёсли тцательно день прослідить і це все записать, то фактично сходиться (с. Заньки); Від Ганнив треба 12 днів личить і предсказувать погоду. Який сьгодні день, який другий, це так усі 12 місяців. Мона було погоду взнать, але неділі не щитать, а тільки будні (с. Мар'янівка, Радомишльський р-н.).*

У метеорологічному календарі поліщуків склалися диференційовані пари персоніфікованих свят, які позначають початок і кінець певних господарських занять, періодів, але присвячені одному святому. На Центральному Поліссі найбільш значимими є дні Святого Миколи Чудотворця, Святого Великомученика та Змієборця Юрія, які фіксують початок теплого та холодного сезонів: *До літнього Миколи не буває тепла ніколи, а до зимового Миколи не буває холоду ніколи (с. Пашківка); Один Микола заб'є кола на тепло, а другий — на холод (с. Липівка, Макарівський р-н.); Од Миколи зима, од Миколи й лето (с. Ст. Дорогинь); В году два Юр'я, обидва дурні: один холодни, а другі голодни (с. Потаповичі). На Житомирщині не проводили великої різниці між цими святами, а подібні прикмети приурочувалися до різних свят: *Як на зимового Миколу сніг і мороз, то на весняного — тепло і паша (с. Бехи)³⁴; Як на Юрія осеннього є сніг, то на весняного буде паша (с. Левковичі).**

Поліщуки давали свої тлумачення народним святам, які часто мають метеорологічні пояснення. Для народної фантазії цього виявлялося цілком достатньо, щоб ототожнити відоме явище природи з християнським святом. Внаслідок цього народна уява про зустріч зими з літом, на основі лише співзвуччя назв було присвячене святу Стрітіння Господнього. Благовіщення — день благословляння землі та рослин. Поминальний тиждень — час, коли зима нагадує про себе — «опоминається». Покрова — день, коли земля покривається листом або снігом.

Отже, народному календареві відводилась значна роль у традиційних довгостроко-

вих метеорологічних прогнозах. У календарі українців Центрального Полісся були такі вузлові точки, коли вони передбачали погоду на місяці та цілі пори року, особливого значення надавалося дням, коли одна пора року змінювалася іншою. Крім того, поліщуки виробили систему метеорологічних вузлових точок, яким властиві певні сезонні явища.

Київ

1. Чубинский П. Труды этнографо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. Чубинским. — СПб., 1872. — Т. III; Максимович М. А. Собрание сочинений. — Т. II. — К., 1877; Гринченко Б. Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. — Вып. 1. — Чернигов, 1895; Василенко В. М. Метеорология и земледелие по украинским народным воззрениям с программой для собирания материалов. — Полтава, 1908.

2. Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів в тиждні і до рокових свят // Матеріали українсько-руської етнології. — 1900. — Т. III. — С. 33–60; Доманицький В. Народний календар у Ровенському повіті Волинської губернії // Матеріали українсько-руської етнології. — 1912. — Т. XV. — С. 62–89; Онищук А. Народний календар (Зелениці Надвірнянський повіт) // Матеріали українсько-руської етнології. — 1912. — Т. XV. — С. 1–61; Дикарев М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині // Матеріали українсько-руської етнології. — 1905. — Т. XVI. — С. 113–204.

3. Народний календар // Бюлетень Етнографічної комісії УАН. — 1926. — № 2. — С. 2–3; 1927. — № 3. — С. 6–8; 1927. — № 4. — С. 1–4; 1927. — № 5. — С. 1–2; 1927. — № 6. — С. 1–2.

4. Парнюк М. О. Народні прикмети і передбачення. — К., 1975; Любар І. Г. Народ завбачує погоду. — К., 1990; Прикметі вір, але і перевірі. — Миколаїв, 1992; Гей В. С. Під сузір'ям калини. — Луцьк, 1993; Народні прикмети / Упоряд. Дмитренко М. К. та Колодницький В. М. — К., 1997.

5. Скуратівський В. Погостини, або 12 мандрівок у глибину століть. — К., 1990; Його ж. Обереги пам'яті: Народний агрокалендар. — К., 1992; Його ж. Місяцелік. Український народний календар. — К., 1993; Його ж. Вінець. — К., 1994; Його ж. Святвечір. — Кн. 1, 2.

6. Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі ІМФЕ). Ф. 1 дод. Од. зб. 308. Арк. 243.

7. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 15 — 3. Од. зб. 206. Арк. 79.

8. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 1 дод. Од. зб. 311. Арк. 271.

9. Там само.

10. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 1 дод. Од. зб. 632. Арк. 39.

11. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 1 дод. Од. зб. 571. Арк. 194.

12. Там само. Арк. 262.

13. Руднев В. В. Этнометеорология // Советская этнография. — 1990. — № 4. — С. 51.

14. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 1 дод. Од. зб. 308. Арк. 78.

15. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 1–7. Од. зб. 720. Арк. 73.

16. Л. А. Праздник Сретения Господня в Малороссии // Киевские епархиальные ведомости. — 1900. — № 3. — С. 105.

17. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 15–3. Од. зб. 145-в. Арк. 87.

18. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 15–3. Од. зб. 206. Арк. 84.

19. Беньковский И. Народные поверья, суеверья и приметы, приуроченные к Благовещению // Киевская старина. — 1903. — № 5. — С. 99.

20. Шухевич В. Гуцульщина. — Л., 1904. — Ч. 4. — С. 214.

21. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 1–5. Од. зб. 402. Арк. 86.

22. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 1–7. Од. зб. 721. Арк. 9.

23. Максимович М. А. Собрание сочинений. Т. II. — К., 1877. — С. 466.

24. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 1–5. Од. зб. 402. Арк. 12.
 25. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 15–3. Од. зб. 214. Арк. 16.
 26. *Зайковський В. Б.* Народный календарь восточных славян // Этнографическое обозрение. — 1994. — № 4. — С. 54.
 27. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 1 дод. Од. зб. 571. Арк. 194, 262.
 28. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 1–7. Од. зб. 723. Арк. 15.
 29. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 1 дод. Од. зб. 531/1. Арк. 234а.)

30. *Никифоровский Н. Я.* Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах. — Витебск, 1877. — С. 211.
 31. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 1–5. Од. зб. 402. Арк. 117.
 32. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 15–3. Од. зб. 214. Арк. 8.
 33. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 15–3. Од. зб. 145-в. Арк. 87.
 34. Рукописні фонди ІМФЕ. Ф. 15–3. Од. зб. 214. Арк. 33.

This article gives readers some ideas about Ukrainian folk calendar comparatively to official and church calendars. The role weather in the life of agriculture men through the historical times is being described in it's connection to the biggest Christian holidays. The most important points of folk calendar are being described separately.

ПИСАНКАРСТВО В УКРАЇНІ: ІСТОРИОГРАФІЯ (1910-1980-і рр.)

Віктор ТКАЧЕНКО

Поряд із іншими видами народного мистецтва у ХХ столітті, незважаючи на всі складності, збереглось і розвивалось писанкарство. Історіографічний аналіз у даному дослідженні не обмежується літературою про саме писанкарство. Це пояснюється тим, що спеціальних монографічних досліджень у цей період практично не було, за винятком окремих праць. В основному це невеликі статті у різних журналах або ж збірниках з декоративного мистецтва.

Історіографія писанкарства започаткована ще у ХVІІ столітті роботами французьких авторів. Протягом ХVІІ–ХІХ століть поодинокі статті про писанки виходять у різних міжнародних виданнях. Та найбільш цікавими є роботи кінця ХІХ століття М. Сумцова, С. Кулжинського, М. Кордуби, В. Шухевича та ін.

У 1909 році з'явилася праця К. Шероцького "Риси античного і давньохристиянського живопису на українських писанках", де розглядається взаємозв'язок між стародавнім мистецтвом і українськими писанками. Автор відзначає, що "зміст і прийоми писанкового прикрашання зберігають риси античного і стародавньо-християнського живопису" [1, 490]. К. Шероцький звертає увагу на необхідність розрізняти те, що передається із давнини, і те, що взято від природи і трансформувалося; що в орнаментіці писанки рослинний і тваринний світ займають значне місце. Щодо значення символів на пи-

санках, на думку автора "вони можливі лише з погляду християнського", але ж відомо, що багато символів, зображених на писанках, знані ще задовго до християнства. К. Шероцький подає також деяке значення символів, в основному з погляду християнства. Підсумовуючи він пише: "Деякі риси (мотиви — авт.) вказують на давнину, усе інше розвивалось на національному ґрунті" [1, 490–493].

В журналі "Ілюстрована Україна" за 1913 рік надрукована стаття "Писанки" Ол. Назаріва. Ця стаття присвячена проблемам національної культури, яка є основою для створення російської, польської та інших національних культур. Автор відзначає, що писанкарство "може дати дуже багатий матеріал до розвитку нашого мистецтва на природньому національному ґрунті", але лише в тому випадку коли "сировинний матеріал (писанки — авт.) буде згромаджений в приступнім місці для дослідження і у відповідній стількості. Такого роду місцем являються наші етнографічні музеї" [2, 4–5]. Необхідно сказати, що і сьогодні ця думка є актуальною.

До теми писанкарства звертався і відомий історик І. Крип'якевич. Так, у журналі "Ілюстрована Україна" за 1913 рік вміщена його замітка "Великодні звичаї в давніх часах". В основному вона стосується праці Г. Боплана "Опис України", з якої наводяться цитати та